

Weronika Pudełko

**Problemy społeczno-emocjonalne
dzieci z dyslalią
Wyzwania edukacyjne**

**Wydawnictwo Naukowe
Akademii Ignatianum w Krakowie**

Kraków 2023

Mojej Rodzinie

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1: Rozwój dziecka w wieku wczesnoszkolnym	15
1.1. Pojęcie rozwoju	16
1.2. Rozwój fizyczny i motoryczny	20
1.3. Rozwój intelektualny	22
1.4. Rozwój społeczny	33
1.5. Rozwój emocjonalny	41
1.6. Rozwój mowy	53
Rozdział 2: Dyslalia jako jedno z zaburzeń mowy	69
2.1. Pojęcie dyslalii	69
2.2. Klasyfikacja (typologia) dyslalii	77
2.3. Przyczyny (etiologia) dyslalii	82
2.4. Diagnoza i terapia logopedyczna dzieci z dyslalią	88
Rozdział 3: Metodologiczne podstawy badań własnych	105
3.1. Cele badań, problematyka badawcza i hipotezy	105
3.2. Charakterystyka badanych grup	108
3.3. Charakterystyka zastosowanych metod	118
3.3.1. <i>Projekcyjny Rysunek Rodziny</i>	119
3.3.2. Rozmowa kierowana	125
3.4. Sposób przeprowadzenia badań	130

Rozdział 4: Problemy w funkcjonowaniu społeczno-emocjonalnym ujawniane przez dzieci z dyslalią rozpoczynające edukację szkolną w porównaniu z rówieśnikami bez zdiagnozowanych wad wymowy w świetle wyników badań własnych	135
4.1. Rezultaty badań	135
4.1.1. Rezultaty badań w świetle <i>Projekcyjnego Rysunku Rodziny</i>	136
4.1.2. Wyniki badań w świetle rozmowy kierowanej	176
4.1.3. Analiza wariancji	190
4.2. Podsumowanie wyników badań własnych	201
4.3. Interpretacja wyników badań własnych	203
4.4. Wnioski z przeprowadzonych badań własnych oraz ich implikacje dla praktyki edukacyjnej	224
Zakończenie	237
Bibliografia	241
Spis tabel	251
Spis schematów	253
Spis wykresów	254
Aneksy	255
Aneks 1: Dane uzyskane na temat uczestników badań na podstawie metryczki uzupełnianej w trakcie badania	255
Aneks 2: Karta informacyjna wykorzystana podczas badania za pomocą <i>Projekcyjnego Rysunku Rodziny</i>	260
Aneks 3: Scenariusz zajęć integracyjnych	263
Aneks 4: „Gimnastyka buzi i języka” – zestawy ćwiczeń do gimnastyki śródlekcyjnej	266
Aneks 5: Ćwiczenie do zajęć logopedycznych wspierające pracę nad emocjami dziecka w procesie terapii	270
Aneks 6: Zgromadzony materiał badawczy – rysunki dzieci biorących udział w badaniach	271
Aneks 7: Kwestionariusz wywiadu	312
Indeks osób	313
Summary: Social and Emotional Problems of Children with Dyslalia: Educational Challenges	317

Wstęp

Człowiek jest istotą społeczną¹, a emocje towarzyszą mu każdego dnia, od pierwszych chwil po narodzeniu aż do ostatniego momentu życia. Można rzec, że są nieodłączną częścią naszego istnienia. Z każdym nowym doświadczeniem uczymy się coraz lepiej je wyrażać. Wraz z wiekiem wachlarz możliwości wyrażania stanów emocjonalnych zwiększa się dzięki rozwojowi mowy. To właśnie zdolność werbalnego wyrażania przeżyć pozwala człowiekowi osiągać cele, nawiązywać relacje interpersonalne, a także utrzymywać stan komfortu emocjonalnego. „Umiejętność językowego porozumienia się z innymi ludźmi umożliwia człowiekowi z jednej strony opanowanie wiedzy o otaczającym go świecie, z drugiej zaś pozwala wyrażać swe myśli i uczucia, komunikować potrzeby i informować o swych przekonaniach odnoszących się do wszelkich aspektów życia”².

W literaturze logopedycznej funkcjonuje periodyzacja rozwoju mowy autorstwa Leona Kaczmarka³, wskazująca na początki tego procesu już w okresie życia prenatalnego oraz stanowiąca etap przygotowawczy do podejmowania dalszych aktywności jednostki w danym zakresie. Noworodek potrafi swój stan niezadowolenia czy braku komfortu sygnalizować jedynie płacząc i krzycząc. Już na przełomie trzeciego i czwartego miesiąca życia dziecko podejmuje „ekspresje głosowe związane z pozytywnymi stanami emocjonalnymi”⁴, co w literaturze przedmiotu nazywane jest głużeniem. W kolejnych miesiącach kształtowania się i rozwoju mowy, czyli – według

¹ Por. E. Aronson, J. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, przeł. J. Radzicki, Warszawa 2012.

² T. Cierpiałowska, *Poziom umiejętności językowych uczniów niesłyszących kończących szkołę podstawową specjalną*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Pedagogiczne XXI” 1999, z. 202, s. 161.

³ L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Lublin 1988.

⁴ M. Młynarska, T. Smereka, *Psychostymulacyjna metoda kształtowania i rozwoju mowy oraz myślenia*, Warszawa 2000, s. 6.

Kaczmarka – w okresie melodii⁵, pojawia się u dziecka świadome i celowe powtarzanie dźwięków i sylab, tj. tzw. gaworzenie⁶. Wszystkie aktywności głosowe dziecka doskonalą w pierwszych miesiącach życia jego aparat oddechowy, fonacyjny i artykulacyjny, tak by około pierwszego roku zaczęło wypowiadać pojedyncze słowa. Od tego momentu rozwój mowy postępuje w czterech kierunkach: rozszerzania zakresu rozumianych słów i wypowiedzi, wzbogacania używanego słownictwa, opanowania struktury gramatycznej oraz doskonalenia wymowy⁷. Należy podkreślić, że rozwój mowy jest procesem złożonym i determinowanym splotem wielu czynników egzo- oraz endogennych⁸, indywidualnie kształtujących wzrastanie jednostki w czterech wskazanych powyżej, za Barbarą Sawą, kierunkach.

Przyjmuje się, że około 7. roku życia dziecko ma w pełni opanowaną prawidłową wymowę poszczególnych fonemów oraz posiada umiejętność budowania wypowiedzi i posługiwania się obowiązującymi formami⁹. Zasoby słownikowe warunkowane są środowiskiem wychowawczym. Standardowo siedmioletnie dziecko używa od „3 500 do nawet 7 000 wyrazów”¹⁰. Zakładając zatem za Elżbietą Marią Minczakiewicz, że „prawidłowe kształtowanie się i rozwój mowy dziecka stanowi podstawę kształtowania się i rozwoju jego osobowości w ogóle”¹¹, można stwierdzić, że odchylenie od normy w rozwoju mowy (w zakresie indywidualnej realizacji kompetencji¹²) może wprost wpływać na inne sfery życia dziecka: poznawczą, społeczną, a także emocjonalną.

Wśród „trudności w mówieniu” istotną kategorią zaburzeń mowy jest dyslalia (wady wymowy)¹³. Jak wskazują dane z prowadzonych badań, wśród dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym¹⁴ „obserwuje się

⁵ Według L. Kaczmarka pierwszy rok życia dziecka (0–1) to okres melodii w procesie kształtowania i rozwoju mowy.

⁶ M. Młynarska, T. Smereka, *Psychostymulacyjna metoda kształtowania i rozwoju mowy oraz myślenia*, dz. cyt., s. 6.

⁷ E.M. Minczakiewicz, *Mowa. Rozwój – zaburzenia – terapia*, Kraków 1997, s. 69.

⁸ Por. B. Sawa, *Dzieci z zaburzeniami mowy*, Warszawa 1990, s. 7.

⁹ E.M. Minczakiewicz, *Mowa. Rozwój – zaburzenia – terapia*, dz. cyt., s. 70.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 64.

¹² Por. S. Grabias, *Mowa i jej zaburzenia*, „Audiofonologia” 1997, t. 10, s. 14.

¹³ Szczegółowa analiza zagadnienia została przedstawiona w rozdziale drugim książki.

¹⁴ Por. A. Walencik-Topiłko, *Stymulacja sprawności językowej dziecka w młodszym wieku szkolnym*, w: *Logopedia a specjalne potrzeby edukacyjne w obliczu reformy szkolnej*, red.

(utrzymujący [się] na podobnym poziomie od prawie czterdziestu lat) wysoki wskaźnik zaburzeń mowy¹⁵. Dane Głównego Urzędu Statystycznego z 2014 r. pokazują, że „trudności w mówieniu miało 161,3 tys. dzieci w wieku 2–14 lat, przy czym 79,9 tys. dzieci w wieku 5–9 lat i 32,1 tys. dzieci w wieku 10–14 lat”¹⁶. Zjawisko to jest bardzo niepokojące i wymaga szczególnej uwagi. Z jednej strony może ono wynikać z czynników endogennych u danej jednostki, ale współcześnie dostrzega się też zewnętrzne determinanty znacząco przyczyniające się do opóźnień rozwojowych lub nieprawidłowości w zakresie wymowy.

Świat Internetu i postęp technologiczny dyktują sposób komunikowania się dzisiejszego społeczeństwa¹⁷. Na zagrożenia wynikające z zaistniałej sytuacji najbardziej podatne i narażone są dzieci oraz młodzież. Często nieświadomi tych zagrożeń rodzice kupują swoim dzieciom np. telefon, licząc na to, że posłuży im jedynie do rozmów i kontaktu z matką czy ojcem. Rzeczywistość pokazuje jednak, że młode pokolenie nadmiernie korzysta z dostępnych urządzeń komunikacji wirtualnej, a w konsekwencji zastępuje realne sytuacje i relacje społeczne światem wirtualnym. Dzieci i młodzież kontaktują się ze sobą za pomocą komunikatorów, zastępując realny dialog np. emotikonami. Atrakcyjność rzeczywistości wirtualnej, chociażby w grach, sprawia, że dziecko angażuje się emocjonalnie, jednocześnie tracąc przy tym dużo swego wolnego czasu. Rzeczywistość wirtualna nie naraża na zranienie, komunikujący się ze sobą są w niej anonimowi; nie ujawnia też ona ich deficytów i braków. Dla dziecka borykającego się np. z wadą artykulacyjną świat wirtualny może stać się rzeczywistością bezstresową, w której nikt go nie wyśmiewa lub nie domaga się od niego poprawienia artykulacji, dlatego istnieje ryzyko nieumiejętnego korzystania z zasobów nowych technologii i narzędzi komunikacyjnych, nadużywania ich, a wręcz ucieczki przed realnymi problemami w świat wirtualny. Utrudnia to

W. Brejnak, E. Wolnicz-Pawłowska (seria: „Dyslalia w Polskiej Teorii i Praktyce Logopedycznej”, t. 2), Warszawa 2011, s. 91.

¹⁵ G. Jastrzębowska, *Stan i perspektywy opieki logopedycznej w Polsce*, w: *Logopedia. Pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*. T. 1: *Interdyscyplinarne podstawy logopedii*, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Opole 2003, s. 307.

¹⁶ http://www.fundusze.malopolska.pl/download/program-regionalny/skorzystaj/ogloszenia-o-naborach/RPMP-09-02-01-IP-01-12-033-18-typ-B/Zalacznik_nr_16_Regionalny_Program_Zdrowotny_such_mowa.pdf (dostęp: 23.01.2017).

¹⁷ Por. np. A. Królikowska, *Dzieci nauczycielami swoich rodziców. Socjalizacja odwrotna we współczesnej rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2015, t. 11, nr 1, s. 127–142.

dzieciom z problemami artykulacyjnymi nabycie kompetencji językowych i komunikacyjnych w rzeczywistym świecie.

Problemy w funkcjonowaniu dzieci z wadami wymowy na etapie edukacji wczesnoszkolnej to zjawisko niemalże powszechne. Uwzględniając dane statystyczne, jak również obserwacje własne z pracy zawodowej na stanowisku logopedy szkolnego zauważam, że w każdej klasie pierwszej, którą diagnozuję z początkiem roku szkolnego, pojawiają się dzieci wymagające terapii logopedycznej. Zwracam uwagę na społeczny wymiar tego problemu, ale jednocześnie dostrzegam konieczność indywidualnego wspierania dzieci z dyslalią.

Jako nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej współpracuję z tymi dziećmi na co dzień. Obserwuję ich zmagania w rzeczywistości szkolnej, kiedy podejmują różnorodne aktywności edukacyjne, np. w trakcie lekcji. Dzieci z dyslalią, rozpoczynając nowy etap w swoim życiu, czyli naukę w szkole, muszą zmierzyć się również z wyzwaniem, jakim jest zaistnienie w społeczności klasowej. Moje doświadczenie zawodowe znajduje również potwierdzenie w literaturze przedmiotu¹⁸, w której wskazuje się, że zaburzenia w rozwoju mowy mogą wpływać na rozmaite obszary rozwojowe u dziecka: poznawczy, społeczny i emocjonalny.

Rozwój społeczno-emocjonalny przebiega w powiązaniu z rozwojem percepcyjnym, motorycznym i poznawczym¹⁹. Procesy poznawcze i emocje wzajemnie na siebie oddziałują: emocje wpływają na przebieg procesów poznawczych²⁰. Jednocześnie „w miarę rozwoju poznawczego następuje powiększanie się zakresów bodźców, które mogą wywoływać reakcje emocjonalne, a zarazem różnicowanie się tych reakcji, prowadzące do jakościowego wzbogacenia sfery emocjonalnej. W wyraźnym związku z doskonaleniem

¹⁸ Por. np.: G. Demel, *Elementy logopedii*, Warszawa 1979, s. 27; E. Stecko, *Zaburzenia mowy u dzieci. Wczesne rozpoznawanie i postępowanie logopedyczne*, Warszawa 2001, s. 23–26.

¹⁹ Por. H.R. Schaffer, *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość*, przeł. M. Białecka-Pikul, K. Sikora, Kraków 2006, s. 60; I. Kosiarska, *Zaburzenia emocjonalne u dzieci w młodszym wieku szkolnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J” 2007, t. 20, s. 58.

²⁰ Problemy emocjonalne dziecka powodują m.in. osłabienie jego procesów poznawczych, pamięci, uwagi, procesów myślenia. Dzieci z zaburzeniami życia uczuciowego z reguły osiągają niższe wyniki w nauce niż ich zdrowi rówieśnicy. Por. I. Krempińska, *Zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD) w ujęciu neurokognitywistycznym i pedagogicznym*, „Neurokognitywistyka w Patologii i Zdrowiu” 2009–2011, s. 73–78.

się poznania pozostają również zmiany dotyczące sposobu wyrażania emocji²¹. Ze względu na istotną rolę emocji i funkcjonowania społecznego w całościowym rozwoju dziecka podjęłam tę problematykę w odniesieniu do dzieci mających zdiagnozowane wady wymowy. Poznanie sytuacji społeczno-emocjonalnej dzieci z dyslalią w okresie wczesnoszkolnym pozwoli adekwatnie odpowiedzieć na ich potrzeby, co może stanowić dla pedagogów, logopedów i rodziców rzeczywiste wyzwanie. Zdiagnozowanie konkretnych problemów społecznych i emocjonalnych pozwoli na wyciągnięcie wniosków dla praktyki edukacyjnej, na podstawie których możliwe będzie zaproponowanie modelu służącego poprawie funkcjonowania dzieci z dyslalią poprzez wskazanie odpowiednich zadań dla logopedy, wychowawcy w szkole i rodziców. To właśnie stanowi cel analiz, które prezentuję w niniejszej książce.

²¹ A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju. Podręcznik dla nauczycieli*, Warszawa 2003, s. 129.